

Yunus Emre'nin "Sordum Sarı Çiçeğe" Şiiri Üzerine İslam Tasavvufunda Şamanik İzlere Bakış

Shamanic Views on Islamic Sufism on Yunus Emre's "I asked the question to Yellow Flower" Poem

Mustafa Tözün

Doç. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı AD

Özet

Bu çalışmamızda İslam Tasavvufunda kadim Türk inanışlarının temelini oluşturan Şamanizmin izlerini göstermeye yönelik olarak, Yunus Emre'mizin "Sordum Sarı Çiçeğe" şiiri ele alınmıştır. Şiirin analizi neticesinde, Yunus, Sarı Çiçeğin anası toprağı, Mitolojik Ana olarak bildiğı anlaşılmaktadır. O, Sarı Çiçeğin ruhunda kendi ruhunu görmüştür. Yunus'un, kendini bilme ve Tanrıyla bir olma aşamasına geldiğı, Vahdetül Vücut sırrına erdiğı düşüncesine ulaşmıştır. Türk - İslam Tasavvufunun köklerinde Şamanizmin olduğuna dair deliller de şiirin analizi esnasında tafsilatlı olarak sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Yunus Emre, Sarı Çiçek, Tasavvuf, Şamanizm

Abstract

In this study, in order to show the traces of shamanism which is the foundation of the Turkish beliefs of Islam in Sufi Islam, the poem of "I asked the question to Yellow Flower" of Yunus Emre was taken up. As a result of the analysis of poetry, it is understood that Yunus is known the land as Mythological Mother. He saw his own soul in the soul of Yellow Flower. Yunus has reached the thought that Wahdatul Vujood is in the mystery, knowing himself and coming to the stage of becoming one with God. The proofs of the shamanism in the roots of Turkish - Islamic Mysticism were also tried to be presented in detail during poetry analysis.

Key words: Yunus Emre, Yellow Flower, Mysticism, Shamanism

1. Amaç:

Bu çalışmamızda İslam Tasavvufunda kadim Türk inanışlarının temelini oluşturan Şamanizmin izlerini göstermeye yönelik olarak, Yunus Emre'mizin "Sordum Sarı Çiçeğe" şiiri ele alınmıştır. Bir ilahi haline dönüşmüş olan şiirin sözleri Türk Mitolojisinin ve Türk Şamanizminin kadim bilgeliğinin analizine sunularak İslam Tasavvufunda Türk etkisi bir örnekle gösterilmeye çalışılacaktır.

2. Giriş:

Öncelikle Yunus Emre'nin bu şiirinin sözlerini Hilmi ÖZDEN'in "Gönül Kardeşliği ve Yunus Emre" isimli eserinde yer alan Türkiye Türkçesiyle yazılmış formuyla sunalım:

Sordum Sarı Çiçeğe

"1. dördlük

Sordum sarı çiçeğe,
Annen baban var mıdır?
Çiçek der derviş baba,
Annem babam topraktır.

2. dördlük

Sordum sarı çiçeğe,
Evlat kardeş var mıdır?
Çiçek der derviş baba,
Evlat kardeş yapraktır.

3. dördlük

Sordum sarı çiçeğe,
Niçin boynun eğridir?
Çiçek der derviş baba,
Özüm Hakkâ doğrudur.

4. dörtlük

Sordum sarı çiçeğe,
Niçin benzin sarıdır?
Çiçek der derviş baba,
Ölüm bize yakındır.

5. dörtlük

Sordum sarı çiçeğe,
Size ölüm var mıdır?
Çiçek der derviş baba,
Ölümsüz yer var mıdır?

6. dörtlük

Sordum sarı çiçeğe,
Sen kimin ümmetisin?
Çiçek der derviş baba,

Muhammed ümmetiyim.

7. dörtlük

Sordum sarı çiçeğe,

Sen beni bilir misin?

iek der derviş baba,

Sen YUNUS değil misin?" (zden, H, (2014).

Şiirin ilahi şeklinde söylenen "Hak lâ ilahe illallah / Allah lâ ilahe illallah" sözlerinden oluşan nakaratı çıkarılmıştır.

Şimdi şiirimizi Sufizm ve Şamanizm yönünden dörtlük dörtlük incelemeye tabi tutalım:

3. Birinci dörtlüğün yorumlanması:

Derviş baba, sarı çiçek ile tanışıyor.

Derviş ne demektir? Baba ne demektir?

Bu sorulara yanıt verelim:

Yunus Emre, sufilik yolunda Taptuk Emre'ye bağlıydı. Taptuk ise Hacı Bektaş-ı Veli'ye bağlıydı.

Bilindiği üzere Yunus'un yaşadığı dönemde kıtlık olmuş, o da Hacı Bektaş'a başvurmuştu. Hacı Bektaş'ın "Buğday mı ister, yoksa erenler nefesi mi?" sorusuna buğday cevabını veren Yunus nasipten mahrum kalmıştı. Buğdayı alıp gitmişti. Sonrasında pişman olup geri dönen Yunus'a Hacı Bektaş, kilidinin Taptuk Emre'ye verildiğini, isterse O'na gitmesini söyler. Yunus bu cevabı alır almaz hemen Taptuk dergâhına koşarak kendisini YUNUS yapacak manevi eğitime başlar (Yunus Emre Köşesi).

Bu nedenle şiiirdeki Derviş ve Baba tabirlerini Bektaşilikte aramak lazım gelir. Bektaşilik öğretisinin temelini teşkil eden “Dört Kapı, Kırk Makam” hakkındaki temel bilgileri ve yorumumuzu sunalım:

“Bektaşî okuluna giren kişi (=can) **ilk kapı** olan **Şeriat Kapısı**’ndan geçer. O’na artık **Âşık** denir. On makamdan geçerek ikinci kapıya ilerler âşık olan. Birinci Kapının makamları: **İman etmek, İlim öğrenmek, İbadet etmek, Haramdan uzaklaşmak, Ailesine faydalı olmak, Çevreye zarar vermemek, Peygamberin emirlerine uymak, Şefkatli olmak, Temiz olmak ve Faydasız işlerden sakınmaktır.**

İkinci Kapı, Tarikat Kapısı’dır. Tarik, *yol* demektir. Tarikat ise yollar. Sufî öğretisi “*mevcut kadar tarik var*” ilkesini öğretir. Her insan, her Bireysel Ruh, başlı başına bir âlemdir. O’nun İlahî Ruh’a erişmek yolunda ise izleyeceği yol, yöntem kendine özgü olabilir. Ancak yüzyıllarca denenmiş ve kestirme gidiş yollarını gösteren öğretiler mevcuttur. Hiç bir yolun (=tarik) üzerinde olmayıp kendine özgü bir yoldan da gidilebilir... Uzak Doğu öğretilerinden **Tao**’nun da **Yol** anlamına geldiğini söyleyelim. Açıkça belirtmek gerekir ki; Doğu Dünyasında daha bireysel bir şekilde, siyasal, sosyal, millet, devlet, ideoloji gibi unsurlardan uzak, bireysel tekamül yolunda, bireysel olarak ilerleyiş çok daha kolaydır. Örneğin; Buddha, ben bir din getirmedim, diyor. Kendi kurtuluşun kendi elindedir, diyor. Benim yaptıklarımı birebir tekrar et, demiyor. Bektaşilik Öğretisine geri dönelim... Tarikat Kapısı’na varanlara **Muhib** (=Seven Kişi) deniyor. Luka İncili’nin başındaki **Teofilos**’a hitap geliyor aklımıza, Muhib deyince. Teofilos da Tanrıyı Seven Kişi anlamındadır, birebir Muhib’dir. Muhib olan kişi Tarikat Kapısı’nda on makam daha yol alır. Bunlar: **Tövbe etmek, Mürşidin öğütlerine uymak, Temiz giyinmek, İyilik yolunda savaşmak, Hizmet etmeyi sevmek, Haksızlıktan korkmak, Ümitsizliğe düşmemek, İbret almak, Nimet dağıtmak ve Özünü fakir görmektir.**

Böylece **Marifet Kapısı**’na varılır. Can’ın aldığı ünvan artık **Derviş**’tir. Marifet sahibi olmak **Ariflik**dir. Başka bir deyişle **Bilgelik**dir. Bir de **Âlimlik** var. Âlim ise Bilim yolunda ilerlenerek elde edilir. Âlimlik, Ariflik için gerekli ama yeterli değildir. Arif olabilmek için önce Âlim olmak gerekir. Şeriat ve Tarikat Kapıları’ndan geçerken Âlimlik de elde edilmiştir. İnsanlara faydalı olabilecek bir ilim, dünya hayatında geçimi sağlayacak bir zanaat öğrenilmiştir. Ariflik ise artık nefis canavarının tüm derilerini soymak ve Bireysel Ruhun, Büyük Ruh’a kavuşması için ulaşılması yolunda kazanılmış bir makamdır. Arif olan için “Kendini bilen Rabbinî bilir” sözü gerçeğe kavuşmuştur. Şartlar (=Şeriat) yerine getirilmiş,

Yol (=Tarik) yürünmüştür. İbn-i Arabi'nin dediği gibi, Arifin dini yoktur, çünkü din bir araç olarak misyonunu tamamlamış ve vuslat (=kavuşma) gerçekleşmiştir. Marifet Kapısı'nın on makamına göz atalım: **Edepli olmak, Bencillik-kin ve garezden uzak durmak, Perhizkarlık, Sabır ve kanaat, Haya, Cömertlik, İlim, Hoşgörü, Özünü, kendini bilmek ve Ariflik.**

(...) Ve **Hakikat Kapısı**'na ulaşıldı. Artık bu kapıdakilere **Baba** denilmektedir. Bu Kapı'nın makamları: **Alçakgönüllü olmak, Kimsenin ayıbını görmemek, Yapabileceğin hiçbir iyiliği esirgememek, Allah'ın her yarattığını sevmek, Tüm insanları bir görmek, Birliğe yönelmek ve yöneltmek, Gerçeği gizlememek, Manayı bilmek, Tanrısal sırrı öğrenmek ve Tanrısal varlığa ulaşmak** (Hacı Bektaş Tasavvufunda Dört Kapı Kırk Makam).

Doç. Dr. Bedri Noyan DEDEBABA'nın "Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik" esrinin yedinci cildinde Bektaşiliğin **Babagan Kolu** hakkında şu bilgileri vermektedir:

*"Ruhanî başkan olarak **Dedebaba** ünvanı ile Hacı Bektaş Veli hazretlerinin postunda oturan ve yaşadığı devirde, Hz. Pîr'e vekâlet ediyormuş sayılarak, onun adına kendisine bağlı toplumun gönül yolunu idare eden kimseye bağlı olan koldur."* (Dedebaba, B.N., 2006). Bektaşilikte babalık ve dedelik makamlarının da üzerinde "dedebaba" ünvanı bulunmaktadır.

Yukarıdaki bilgiler ışığında Sarı Çiçeğin, kendisine anne ve babasını soran kişiye "Derviş Baba" değişini şöyle açıklayabiliriz:

"Yunus, Marifet Kapısında bir derviş iken Sarı Çiçek ile olan görüşmesi neticesinde HAKİKAT KAPISI'na YÜKSELECEK ve BABA ünvanını alacaktır."

Birinci dörtlüğün sorusu "Annen baban var mıdır?" sorusudur. Bu soruya Sarı Çiçek "Annem babam **topraktır.**" diye cevap vermiştir. Bu cevabı irdeleyelim. Toprak bütün mitolojilerde DİŞİL karakterlidir. O, annedir. Doğurur. Yaratılıştta önceliklidir. Göğü doğurur. ERİL karakter taşıyan Gök, toprağın oğludur. Ayrıca Yer olan Toprak, Gök'ün eşi olur. Yer (=Toprak) ve Gök'ün birlikteliğinden canlı ve cansız (aslında cansız olan bir şey yoktur, bu pratik yararı olan bir tanımlamadır) tüm varlıklar meydana gelir. Klasik Yunan Mitolojisinden örnek verecek olursak;

Önce düzensizlik ifade eden Kaos vardır. Ve hiçbir şey yoktur. Sonra Kaos içinden GAYA yaratıldı. GAYA; yeryüzü, yani TOPRAK'tı. Gaya kendinden URANOS denilen

Gök'ü var etti. GAYA ve URANOS arasındaki İlahi aşk, onları birbirlerine bağlamaktaydı. Bu aşkın adı EROS'tu. Gaya ve Uranos'tan diğer varlıklar meydana geldiler... (Can, Ş.)

Şimdi Türk mitolojisinde yaratılış hikâyesine bakalım:

Verbitskiy'in Altay Yaratılış Destanı'ndan;

“Dünya **deniz** idi, ne gök vardı ne de yer

Uçsuz bucaksız **sonsuz sular** her yer,

Tanrı Ülgen uçuyor yoktu bir yer konacak

Uçuyor arıyordu katı bir yer bir bucak

Kutsal bir ilham ile nasılsa gönlü doldu

Kayıptan gelen bir **ün**, ona bir çare buldu.

...

Verbitskiy'in Altay Yaratılış Destanı'ndan devam;

“Göklerden bir ses, Ülgen'e buyruk verdi:

_ Tut önündeki şeyi, hemen yakala!

Dedi. Ülgen bu emre uydu, uzattı ellerini,

İçinden tekrarladı. Semanın sözlerini.

Denizden çıkan bir taş, fırladı çıktı yüze,

Hemence taşı tuttu, bindi taşın üstüne!

Artık Ülgen memnundu, rahatı bulmuş idi,

Üzerinde duracak bir yeri olmuş idi.

Göklerin emri ile bulunca Ülgen durak,

Artık vakit gelmişti, gökleri yaratacak!

Ülgen hep düşünmüştü, ta göklere bakarak:

_ Bir dünya istiyorum, bir soyla yaratayım!

Bu dünya nasıl olsun, ne boyla yaratayım!

Bunun çaresi nedir, ne yolla yaratayım!

Bir **Ak Ana (Ak-Ene)** var idi, yaşardı **su** içinde,

Ülgen'e şöyle dedi, göründü su yüzünde:

_ Yaratmak istiyorsan, sen de bir şeyler Ülgen

Yaratıcı olarak şu kutsal sözü öğren!

De ki hep, Yaptım oldu! Başka bir şey söyleme!

Hele yaratır iken, Yaptım olmadı! Deme!

Ak Ana bunu dedi, sonra kayboluverdi,

Denize dalıp gitti, bilinmez oluverdi.

Ülgen'in kulağından bu buyruk hiç çıkmadı,

İnsana bu öğüdü iletmekten bıkmadı:

_ Dinleyin, ey insanlar! Var'ı yok demeyiniz!

Yarlığa yok deyip de, yok olup gitmeyiniz!

Ülgen yere bakarak:

_ Yaratılsın yer! Demiş.

Bu istek üzerine, denizden yer türemiş.”

Yukarıdaki anlatımda Ülgen Gök'ü, eril ilkeyi temsil ediyor. Su, yaratılışta önemli bir unsurdur. Her şey Su'dan var olacak. Su'yun içinde dişil ilke mevcut. Adı: AK ANA. Eril ve Dişil ilkenin koordinasyonu ile “Ol” sözüyle YER yaratılıyor. Yer, Toprak'tır (Gültepe, N., 2014).

Tevrat'ta Yaratılış Kitabı da benzer bir şekilde gök ve yerin yaratılışından hemen ilk ayetlerinde söz etmektedir (Tevrat, Yaratılış Kitabı):

‘Başlangıçta Tanrı göğü ve yeri yarattı. Yer boştu, yeryüzü şekilleri yoktu; engin karanlıklarla kaplıydı. Tanrı'nın Ruhu suların üzerinde dalgalanıyordu (Yaratılış, 1:1-1:2).’

Kur'an-ı Kerim'in şu ayetini tek başına dahi sunmamız su'dan yaratılış ve yer ve gök'ün birlikteliği ve birlikte yaratılışına delil olarak yeterli olmalıdır:

Enbiya – 30: “Eve lem yerâ-lleżîne keferû **enne-ssemâvâti vel-arda** kânetâ ratkan fefetaknâhumâ^(s) vece'alnâ mine-**lmâ-i** kulle şey-in hayy(*in*) efelâ yu/minûn(*e*)”

Enbiya – 30 Türkçe meal: “Kafir olanlar görmezler mi ki gerçekten de **göklerle yer birdi de biz onları ayırdık** ve her şeyi, **sudan** yarattık, hala mı inanmazlar?” (Enbiya Suresi, 30. ayet).

Hem mitolojik hem de din kaynaklı olarak dünyamızda yaratılan her şey için BABA'nın GÖK, ANNE'nin YER olduğu tespitini yapabiliriz.

Yerin anne, göğün baba olduğuna Kur'an'dan verilecek en güzel delillerden biri de Sarı Çiçek'in yaratılışını düşünerek yorumladığımızda Casiye Suresi 5. Ayettir:

Casiye – 5: Vahtilâfil leyli ven nehâri ve mâ enzelallâhu mines semâi min rızkın fe ahyâ bihil arda ba'de mevthâ ve tasrîfir rîyâhî âyâtun li kavmin ya'kılûn(ya'kılûne).

Casiye – 5 Türkçe meal: Ve gece ve gündüzün ihtilâfı (birbirini takip etmesi) ve Allah'ın rızık olarak **semadan** (yağmur, kar gibi) şeyleri indirmesi, böylece **arzi** ölümünden sonra diriltmesi ve rüzgârları çevirip estirmesi, akıl eden kavim için âyetlerdir (delillerdir).

Akıl eden kavimler için deliller sunan ayet üzerinde aklettiğimizde; gökten inen rızkın SU olduğunu görüyoruz. SU ile ölü olan yer (=Toprak) canlanmaktadır. Ayette rüzgârlardan da söz edilmektedir. Rüzgârlar Sarı Çiçek'in canlanmasında önemli olan polenlerin taşınması hizmetini görür. Herhangi bir biyoloji ders materyalinden bu bilgiler elde edilebilir. Biz aşağıda kısa bir bilgi aktarımı yapacağız:

“Tohumlu bitkilerin eşeyli üreme organı çiçektir. Açık tohumlu bitkilerin çiçeklerine **kozalak** adı verilir. Erkek kozalaklarda oluşan **polenler**, dişi kozalaklara **RÜZGÂR** aracılığıyla taşınır. Döllenmeden sonra tohum taslağında gelişen tohum kozalak

pulları üzerinde açıkta yer alır.” (Bitkilerde Çiçeğin Yapısı, Tozlaşma, Döllenme, Tohum Ve Meyve Oluşumu).

Bütün bu çiçeğin oluşumu için uygun zamana (belli bir sürenin geçmesine, mevsiminin gelmesine), güneş ışınlarının canlandırıcı tesirine ve ay’ın tesirlerine de ihtiyaç vardır. Bu nedenle ayet; gece ve gündüzün birbirini takip etmesine de vurgu yapmıştır.

Öyleyse Sarı Çiçeğimiz neden bize Annem, Babam Topraktır, demektedir? Bu soruyu sormak gereği hissettik.

Yunus Emre’nin şiirinde birinci dördlüğün ilgili mısrası için farklı versiyonların olup olmadığını araştırdığımızda şu sonuca vardık:

“Bizim Yunus'un "Sordum Sarı Çiçeğe annen baban var mıdır?" sorusuna çiçek sadece "Annem babam topraktır" değil; “ANNEM ‘KARA TOPRAK’TIR” diye de cevap verdiğini görmekteyiz (Kantarci, M.D., 2000). Bizce bu cevap daha uygun düşmektedir. Bu konuda edebiyatçılarımızı gerekli tetkiki yapmaya davet ediyoruz.

4. İkinci dördlüğün yorumlanması:

Bu dördlükte soru “evlat, kardeş var mıdır?” sorusudur. Cevap ise “YAPRAK”tır.

Çiçekli bitkilerin ve çiçeğin yapısı hakkında şunları da aktarabiliriz:

“Çiçekli bitkiler kök, gövde, yaprak ve çiçekten oluşur. Kök, gövde ve yaprak bitkinin beslenme organları, çiçek ise bitkinin üreme organıdır.

KÖK : Bitkiyi **toprağa** bağlayan organdır. Tohumun çimlenmesiyle oluşan ilk kısımdır. (Benzetme yapacak olursak anne rahmine ceninin göbek kordonu ile bağlanmasına benzetebiliriz. Bitki toprak anaya kökleriyle tutunuyor.)

GÖVDE : Bitkilerin toprak üstünde kalan organlarına gövde denir. Yapısında iletim boruları (odunsu boru, soymuk borusu), dallar, tomurcuk, yaprak, çiçek ve meyve bulunur. Görevlerinden biri yeni yaprak ve çiçekleri oluşturmaktır (Şiirimizdeki gibi yaprak ve çiçek bir kardeş.).

YAPRAK : Gövdenin yan tomurcuklarından gelişen, çoğunlukla yassı ve yeşil organlarıdır.

Kapalı tohumlu bitkilerin çiçeği açık tohumlulardan farklıdır. Çiçek sapının üzerinde çiçek tablası denilen genişlemiş bir yapı bulunur. Tam bir çiçek, dıştan içe doğru çanak yaprak, taç yaprak, erkek organ ve dişi organdan oluşur.” (Yaprak, çiçeğin yapısında yer aldığına göre, çiçeğin evladıdır. Ayrıca, çiçek bitkinin üreme organı olduğundan dolayı yaprak onun evladıdır da denilebilir.) (Bitkilerde Çiçeğin Yapısı, Tozlaşma, Döllenme, Tohum Ve Meyve Oluşumu; Bitkilerin Bölümleri Nelerdir? Ne İşe Yararlar?).

5. Üçüncü dörtlüğün yorumlanması:

Soru: Niçin boynun eğridir?

Sarı Çiçeğin cevabı: Özüm Hakka doğrudur.

Sarı Çiçek Esmâül Hüsnâ’dan Hakk isminde özünü bulduğunu söylüyor. Hemen El Hakk ismi ve sırlarına yönelip bakmamız icap eder.

“**El Hakk:** varlığı hiç değişmeden duran. Günde Zikir Sayısı : 108 – Sağlam bir imana ve doğru bir ibadet hayatına sahip olmak, başladığı işin sonunun gelmesi.

Ya Hakk ismini zikreden kişi gizli sırlara vakıf olur. Halk arasında sözü geçen, dinlenen bir kişi olur. Kulluk görevlerini yerine getirmede zorlanmaz. Ahlakı ve durumu düzelir. Batıldan uzak olur.” (Esmâ-ül Hüsnâ).

Sarı Çiçek; Marifet kapısından geçmenin “**Özünü, kendini bilmek ve Ariflik**” makamına ermekle olduğunu Derviş’e bildiriyor. Boynunun eğriliği **alçakgönüllülük**tür. Bu makam Hakikat Kapısı’nın ilk makamıdır. Alçakgönüllülükle başlayan yolculuk “**Tanrısal varlığa ulaşmak**” makamına doğru devam edecektir. Çiçek, özünün tanrısal olduğunun, mutlak varlık (=Hakk) olduğunun bilincindedir.

Bir Çiçek bu makamlara nasıl yükselmiş olabilir? Derviş Baba anlamak için sormaya devam ediyor...

6. Dördüncü dörtlüğün yorumlanması:

Soru: Niçin benzin sarıdır?

Sarı Çiçek cevaplar: “**Ölüm** bize yakındır.”

Bir önceki soruda özünün “değişmez mutlak varlık”ta olduğunun bilincinde olan Çiçek, toprak üzerinde bir çiçek bedeninde (cisminde) geçirdiği, ömür denilen zamanın geçeceğinin, mükemmel bir çiçek şeklini aldığı gibi, ölüm denilen hadise ile yok olacağının, ‘çiçek bedeni’nin ait olduğu yere, toprağa gideceğinin de farkındadır. Sarı renk, sonbaharın, bitkilerin sararıp solmasının ve ölümlerinin habercisidir. Sarı Çiçek, rengi sarı olduğundan sarı değildir. Ölümün ve doğumun, yaşam döngüsünün, ölümden yeniden doğuş safhasına geçeceğinin farkında olduğundan SARI renklidir.

7. Beşinci dörtlüğün yorumlanması:

Bu dörtlükte Sarı sembolizmi de bırakılıyor, doğrudan ÖLÜM soruluyor. Cevap: **“Ölümsüz yer var mıdır?”** şeklinde soruya soru ile cevaptır. Aklımıza ölümsüzlüğü arayan Gılgamış’ın Destanı geliyor:

“Ölümsüzlüğün sırrını öğrenmek için **“tufan”**ı (Nuh Tufanı) yaşamış ve ölümsüzlüğe ermiş olan **Utnapiştim**’i (Hz. Nuh’un bu Destanda geçen ismi Utnapiştim’dir) görmeye gider. Utnapiştim, binbir zorlukla **Mutlular Adası**’ndaki (Mitolojilerde geçen Mutlular adası cennete tekabül eder) evine gelen Gılgamış’ı geri çevirmez ve ona tufanı anlatır. Tanrılar bir tufan ile insanları yok etme kararı alırlar. Ancak Utnapiştim, tanrı Ea’nın uyarısı üzerine ailesini, çeşitli zenaat erbabını, hayvan ve bitki türlerini içine alacak **yedi bölümden oluşan bir gemi** inşa eder. Yedi gün, yedi gece süren ve yeryüzünün sularla kaplandığı tufan sonunda Utnapiştim’in gemisi **Nisir Dağı**’nın tepesinde karaya oturur.

Utnapiştim, Gılgamış’tan, **genç kalmanın sırrının, denizin diplerinde bulunan bir bitkide** olduğunu saklamaz. Kral sevinçle denizin diplerine dalar ve otu bulur. Ancak Gılgamış’ın yorgunluktan uykuya dalmasından yararlanan bir yılan, otu yutuverir. Destan, yılanların her bahar deri değiştirmesini bu olaya bağlamıştır. Ebediyen var olma şansını yitiren Gılgamış deliye döner. Çaresiz bir biçimde geldiği Uruk’ta artık Enkidu’nun ruhuyla kurduğu ilişkiden başka avuntusu kalmamıştır. Gılgamış, Enkidu’ya ölümden sonraki hayata dair yönelttiği sorularla biraz olsun teselli bulurken **bilgeliliğin dünyanın nimetlerinden yararlanmak** anlamına geldiğini kavrar ve destan da sona erer.” (Gılgamış Destanı).

Ölümsüzlük, özünün farkına varmak, özünün kaynağı olan mutlak varlıkta erimek, bireysel ruhun Evrensel Ruh’ta erimesi ile mümkündür. Mevlana bu gerçeği damlanın okyanusa kavuşması benzetmesiyle ifade etmiştir.

Bektaşılık'te ölüm hadidesi üzerine Bedri Noyan DEDEBABA “Bütün Yönleriyle Bektaşılık ve Alevilik-2. Cilt” eserinde Taha Suresi 55. Ayetin açıklamasını yapıyor. Ayetin meali:

“Sizi (yerden) yarattık, sonra yine oraya / Döndüreceğiz baştan geldiğiniz toprağa / Ondan bir kerre başka / Çıkaracağız ama”.

Bu ayet üzerinden Dede Baba, ölümün Sevgili olan Yaratıcıya kavuşma olduğunu ve Kıyamet Günü'nün ileride bir gün, ölümden sonra hesaplaşmayı değil; yapıp edilenlerden her daim, o vakit hesaplaşmanın olduğunu (Yazar notu: Karma Yasası'na bakan bir dünya görüşü) şu sözleriyle açıklıyor:

“(…)Yediğimiz tahıl ürünleri (Yazar notu: Yunusumuzun Şiirinde Sarı Çiçek)” bizden öncekilerin çürümesinden oluşan topraklardan yetişmemiş midir? Yediğimiz taneler yüzünden, onlar bizim aracılığımızla, bu dünyaya yeniden gelmemiş midir?

Bu topraklara iyice göz atarsan (bakmasını bilersen) kilim gibi yerlere serilen bu toprağın, geçmişlerin birer işareti olduğunu görürsün.

Bu kadar çile, derd, azar, kâr-zarar kaygusu içinde geçen kırk yıllık, seksen yıllık isteklerin muhasebesi bir dakikada sıfıra mı iner? Zahir uleması (Ehl-i Sünnet din bilginleri) “bu hesap kıyamet günü görülür” der.

*Dost! Fakîr der ki, sana verilen ve sahip olduğun bu cesed, bu ruh ve bu isti'dâd (yetenek) ile (yaşadıktan sonra) bu alemde can boğaza gelince (yani son nefeste), (sen) yapup ettiklerinden o vakitte hesaplanır ve hesaplaşırsın (bir vicdan muhasebesini yaparsın)... Kıyamet budur. Dışta kalanlar **Kur'an**'ın gerçek anlamlarına yol bulamamışlardır. Yoksa zaman “Haşır ve neşir” den bir an boş kalmamaktadır (Yani yaşadığın her an bir **haşır** ve **neşirdir.**)” (Dede Baba, B.N., 1999).*

Dede Baba'nın ölüm, kıyamet ve haşır ile neşir için söylediklerini bugün, kuantum fiziğinin sunduğu bilgiler kanıtlar niteliktedir...

Bu çalışmanın yazarına göre: İnsanoğlu günahları ve pişmanlıklarına sebep olan amelleri neticesinde vicdan azabı duyar. Bu, çakra sisteminde karşılık bulur. Özellikle kalp çakrası defonksiyone olur. İşte fizik beden ve astral beden bu hal üzerindeyken, ruh ta aynı anda cehennem'i yaşamaktadır. Aynı şekilde sevapları ve güzel işleriyle insan büyük bir

huzur ve mutluluk duyduğu an'da, ruhu da cenneti yaşamaktadır. Cennet ve cehennem diye adlandırılan mekânların, fizik bedenimizle yaşadığımız âleme ait olmadıklarından dolayı, zaman boyutları da farklıdır. Dünya yaşantımızda bir zaman boyutuna bağlı yaşarken öte âleme ait anlattığımız ve ölümümüzden sonrası (ahiret) için olacağı bildirilen olaylar, farklı mekân ve zaman boyutlarından dolayı, aslında aynı an'da gerçekleşmektedir.

8. Altıncı dörtlüğün yorumlanması:

Soru: “Sen kimin ümmetisin?”

Cevap: “Muhammed ümmetiyim.”

Çiçek, Hz. Muhammed'i (SAV) nereden ve nasıl tanımaktadır?

Hz. Muhammed (SAV) diğer peygamberler gibi insanlara tebliğ vazifesiyle gönderilmiş bir elçi değil midir?

Burada sözü edilen Muhammed “Hakikat-i Muhammediyye” dir. Cemalnur Sargut'tan Hakikat-i Muhammediyye'yi aktarıyoruz:

*“Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Ben yaratıklar içinde insanların ilkiyim.” Allah'ın ilk yarattığı şey benim nûrumdur” “Ben Âdem henüz su ile balçık arasındayken peygamber idim. Bu hadislerden, Hz. Muhammed'in mahlûkatın yaratılmasından ve kendisinin de “Nebî” olarak gönderilmesinden önce varlığı olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber'in bu varlığı hâdis değil kadimdir, ezelidir. İbnü'l Arabî'nin eserlerinde Kelime-i Muhammedî ile kastettiği Hz. Muhammed, **Peygamber değil, kendisinde hakkın zuhur ettiği en mükemmel yaratılmış mazhar olarak “Hakikati Muhammediyye”dir. Her bir varlık, kendilerinin Rabları olan ilâhi isimlerin bir kısmının özel tecelligâhı olduğu halde, Hz. Muhammed bütün bu isimleri kuşatan ismin mazharı olmuştur. İsm-i a'zam olan bu isim, “Allah” ismidir. Bunun için Hz. Muhammed, mutlak cem'iyet ve kendisiyle zât-ı ahadiyetin taayyün ettiği birinci taayyün mertebesinin sahibidir. İnsan-ı Ekmel'dir. Çünkü bu mertebenin üzerinde, kendiliğinde bütün taayyünlerden, sıfatlardan, isimlerden ve resimlerden münezzeh olan Zât bulunmaktadır.***

Taayyünlerin ilki-ya da yaratıkların ilki- olan bu “Hakikat-i Muhammediyye”, âlemler ilişkisi açısından âlemin yaratılışının kaynağıdır; çünkü o, Allah'ın hiç bir şey yaratmadan önce yaratmış olduğu ve herşeyi kendisinden yarattığı “Nur”'dur. Ya da, Hakkın mutlak

ahadiyetinde kendisi için onda tecelli ettiği “İlâhi akıldır”. Bu tecelli, varlık suretlerindeki İlâhi tenezzülün ilk merhalesi mesabesindedir.” (Adı Güzel Kendi Güzel Muhammed).

Sarı Çiçek, bütün varlıkların ana kaynağı olan Nur’u (Allah’ın ilk yarattığı kutsal ışığı) ve kendi özü olan ruhunun bu Nur’dan (*Hakikat-i Muhammediyye*) yaratıldığını biliyor. Bu nedenle, *Muhammed ümmetindenim*, diyor.

Burada İslam tasavvufunda birinci, ikinci, üçüncü taayyün isimleriyle anlatılan âlemlerin yaratılışını İbrani tasavvufu Kabala öğretisinde beş âlemin (=olam) yaratılışına dair bilgilerle harmanlayarak aktaralım:

“Hayat Ağacı’nda varoluşun ilk önce başladığı Âlem, 1. Âlem, Azilut’tur. Azilut İbranice yakınlık demektir. Azilut dünyasının doğasında, var olan bütün dinamikler ve kurallar tam olarak mevcuttur, çünkü orası saf iradenin olduğu yerdir. Azilut ateş ile sembolize edilmiştir. Keter’e en yakın olan âlemdir. Tanrı’nın saf istek’i (iradesi) bu âlemedir. Yaratılış için “Tanrısız Çağrı” yı ifade eden bu âlem için Kuran “Ol der ve oluverir (kün fe yekün) ifadesini kullanmıştır. Azilut kendi içinde tamamıyla realize olmamıştır. Öyle ki, düşünülmüş ama henüz prensipte karar verilmemiştir. Şekil olarak dizayn edilmiştir ve projenin tohumu oluşmuştur.

Azilut Âlemi’ne İslam mutasavvıfları; Ceberut Âlemi, İlâhi Kudret Âlemi, Birinci Taayyün, Birinci Tecelli, İlk cevher ve Hakikat-ı MUHAMMEDIYE adlarını kullanmıştır.

2. Âlem, Beriah Âlemi olup hava ile sembolize edilmiştir. Bu âlem Tanrısız Aklın tecelli ettiği yerdir. Azilut’ta isteyen Tanrı Beriah’ta yaratmıştır. Başka bir deyişle Azilut’ta düşünülen yaratılışın kozmik oluşumu Beriah’dır. Beriah’da yapının inşasından önce detaylar belirlenir. Burada yaratıkların Beriatik ruhları değişik katmanlarda yer alır ve onların türleri burada belli olur.

Ruhsal yapılara ait bu âleme İslam mutasavvıflarınca; Melekut (Melekler) Âlemi, Ruhlar Âlemi, İkinci Taayyün, İkinci Tecelli, Misal ve Hayal Âlemi, Emir ve Tafsil Âlemi, Sidre-i Münteha (Sınır Ağacı) ve BERZAH adı verilmiştir.

*3. Âlem, Yezirah Âlemi olup su ile sembolize edilmiştir. Yezirah şekillerin olma dünyasıdır: Tanrısız Şekillendirme. Bu âlemin özelliği devamlı değişen fenomenlerdir. Tanrısız irade ile yaratmanın dinamiğinin birlikte çalışmasıdır. Yezirah, farklılık ve karmaşıklığın egemen olduğu yerdir. Yezirah Âlemi’nden Yaratılış Kitabı’nda **Aden Bahçesi***

olarak söz edilmiştir. Burada hem erkek, hem de dişilik özelliği olan (Androgynous) insan yaratılmıştır.

4. Âlem, Assiyah Âlemi olup **toprak** ile sembolize edilmiştir. Bu âlem, **hareketin dili**'dir. Bu daha önceki evrelerin pratik tamamlanmasıdır, Tanrısal Yapma'dır.

Assiah, Yezirah'dan ortaya çıkar. Yezirah Yaratılış Kitabı'nda Aden Bahçesi olarak anlatıldığı üzere Assiah da "**Aden'den akan dört ırmak**"tır.

Bir de bizim yaşadığımız âlem vardır: Hazeh Âlemi. 5. Âlem diyebileceğimiz bu âlem, yapmanın veya element ve hareketin en alt dünyasıdır ve bizim Ademler ve Havvalar olarak yaşadığımız dünyadır. Maddi Âlem'dir. O kendini, gördüğümüz evrende ortaya çıkarır ve biz onu duyumlarımızla deneyleriz. Bu deneyleme onun katılığı, sıvılığı, gazlığı ve radyoaktif özellikleri ile. Assiah için söylenen Aden Bahçesindeki dört ırmağın simgelediği dört sayısı Maddi Âlem'in katılığını (toprak), sıvılığını (su), gazlığını (hava) ve radyoaktifliğini (ateş) sembolize eder.

İslam mutasavvıfları bu Âleme; Şehadet (Şahitlik) ve Mülk Âlemi, Üçüncü Taayyün, Nasut (İnsanlık), His ve Unsurlar Âlemi, Cisimler Âlemi gibi adlar vermiştir.

Beş Âlem varoluşun her yerine sinmiştir... Bu planda görülür ki; Sefirot'un sıralanışı, eksen üzerinde açılışı ve böylece bu uzun hat bütün âlemlerin etrafını sarar...

Ve Adam Kadmon ile içindeki 5 Âlem, 6 Âlem'i oluşturur. Bunların hepsini kapsayansa Ayn Sof'tur. Aynsof ile birlikte "7" Kutsal Sayısına varılır.

Aynsof= Mutlak Varlık'tır. Her şeyi kapsar ve belirir. O da Mutlak Yokluk olan Ayn'dan doğmuştur.

Sayı ezoterizmine gidelim mi?

Ayn: her şeyin başı, Mutlak yokluk, hiçbir şeyin var olmadığı yokluk. Sayı değeri: 0.

Ayn sof: Mutlak yokluk kendisi olarak belirdi. Mutlak Varlık oldu. Her şey ondan var olacaktır = Vahdeti Vücut. Sayı değeri: 1.

Bir de Ayn sof'tan çıkan ilk şey olan Işık=Nur var. O da Ayn sof aura'dır.

0'dan 1 oldu. Bu oluşta zaman hiç akmadı. Saniye geçmedi. Çünkü zaman yok."
(Halevi, Z.B.S., 1974; Yunus Emre Tasavvuf).

9. Yedinci drtlgn yorumlanması:

Soru: "Sen beni bilir misin?"

Ve Şiirin son cevabı: Sen YUNUS değil misin?"

Muazzam bir Şekilde Őiir bitiyor!!

Şiirin sunmak istediği en büyük hakikat ortaya çıkıyor: "**KENDİNİ BİLEN RABBİNİ BİLİR!**" gerçeği. Bu söz, tasavvufun zeti niteliğindedir. Ayrıca bu söz felsefenin de temelidir. *Delfi*'deki *Apollo Tapınağı*'nda altın harflerle yazan *Sokrates*'in sözü Őuydu: **Kendini Tanı.**

10. Şiirin genelinin yorumlanması:

Bütün Őiir boyunca edebi bir sanat yapıldığı zannını veriyor Bizim YUNUS bize. Bu edebi sanatın adı, **Kişileştirme (Teşhis ve intak) sanatıdır.** Teşhis "kişileştirme", intak "konuŐturma" demektir. İnsanın dıŐındaki canlıları, hayvanları, bitkileri ve cansız varlıkları insan gibi düŐündürüp konuŐturmaya, insan gibi davrandırmaya, kişileştirme ya da teşhis ve intak sanatı denir (Kişileştirme (Teşhis ve İntak) Sanatının zellikleri örneklere).

Oysaki burada YUNUS'un yaptığı kişileştirme sanatı değildir. Kanaatimizce Yunus Sarı iek ile gerçekten konuŐmuŐ ve ondan öğrendiklerini bizlere iletmiŐtir. Burada olan spiritüel manada bir iletiŐimdir. *Yunus'un sahip olduğu ilim karınca ile konuŐan Hz. Süleyman'in (as) ilmidir.*

Cılız ve az bir ömrü olan Sarı iek'e bu değeri veren ve Onunla konuŐan sufilerden bir sufi, Yunus Emre'ye verilen bu ilim nedir ve hangi kanallardan ona aktarılmıŐtır?

Bu sorunun ilk kısmının cevabı; Bu ilim, kadim zamanlardan bugüne tüm irfan öğretileri ve dinlerin içine yerleŐmiŐ olan, sembollerle anlatılmıŐ, sırları halk tebaasından saklanmış ve yalnızca *inisiyasyon* denilen eğitimden geçirilmiş olanlara sunulmuŐ olan **batını (ezoterik)** ğretidir, Şeklinde olmalıdır.

Sorunun ikinci kısmı için ise cevabımız şöyle olabilir: Yunus'a kadar gelen bu ilim, İslam'ın Alevi-Bektaşî yorumudur. Elbette aynı inanç Sünnî İslam'da da yaşamaktadır. Kökleri Animizm (Ruhçuluk) görüşüne dayanır. Prof. Dr. Yusuf Ziya YÖRÜKAN, “Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri, Şamanizm” adlı eserinde *animizm* hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır:

“(…) En iptidai din **Animizm** ile başlar. Burada ferdin varlığı, dinin mevcudiyetinden ve cemiyet halinden evvel farz edilmiştir...” (Yörükân, Y.Z., 2005a).

Düşünörlere göre dinlerin teşkil etmesinde bir tekâmül silsilesi izlenmiş bulunmaktadır. Yörükân, savunulan bu silsileyi açıklarken bu silsilenin her millet için aynı sırayı takip etmesini düşünmenin yanlış olacağını şöyle ifade etmektedir:

“(…) Evvela Totemizm veya diğler bir sistem vaz ediliyor, sonra bir takım tekâmül merhaleleri tasavvur edilerek, önce Animizm, sonra yeni bir devir olarak Natürizm, daha sonra da Semavi Natürizm ve Şamanizm diye bir devirler silsilesi tertip ediliyor. Ne var ki, böyle bir sıralamanın bütün milletlerin hayatına intibak ettiğini intibak etmek, müdafası müşkil bir iştir.” (Yörükân, Y.Z., 2005a).

Yunus'un Bektaşîlik'e dayanan görüşlerinin köklerinde Türk Şamanlığının ve Animizmin olduğunu düşünmekteyiz. Prof. Dr. Fuzuli Bayat hocamız “*günümüzde Şamanlığın bir din olmadığı, ancak dinsel ve toplumsal işlevleri olan pratik bir inanca dayalı, toplumsal talebe cevap veren ve dini öğretisi olmayan bir esrime sistemi olduğunun saptandığını*” bildirmektedir (Bayat, F., 2017).

Her şeyin bir ruhu olduğuna inanan şamanlar şu özelliklere sahiptir:

- Şaman, bütün işlevlerini yardımcı ruhların aracılığı ile yerine getirmektedir,
- Şaman, ruhların seçtiği ve yeniden oluşturduğu kişiliğe sahiptir,
- Şaman, yardımcı ruhların yardımıyla evrende (gökte, yeraltında) seyahat edebilir ki, buna şamanın kozmik seyahati denir,
- Şaman, ruhlarla esrime halinde (*extase*) iletişim kurabilir ve bu iletişim Şamanın isteği ile gerçekleşir (Bayat, F., 2017).

Şamanın gök ve yer katlarına olan yolculuğu ve ruhlarla irtibatı, gök ata ile yer ana toprağın kutsallığı üzerine kuruludur. Şaman kendi özünün de bir ruh olduğunu bilmektedir. Yeryüzündeki her şeyde ruhu görmektedir. Bir taşın, bir çiçeğin ve bir kuşun ruhunu kendi ruhundan ayrı bilmeyip, her şeyin özüyle irtibat kurabilmektedir. Yeryüzünde olduğu gibi yerin altına inip Erlik Ata ile göğe çıkıp Ülgen Ata ve çocuklarıyla konuşabilmektedir. Şaman, ruhun yolculuğunu bilinçli bir şekilde yaşamakta, gördüklerini, öğrendiklerini kendi halkının insanlarıyla paylaşmaktadır. Kehanette bulunduğu gibi, şifacılık ta yapmaktadır. Şamanizme ait olan bu bilgelik İslam dininden sonra da Türk milleti tarafından yaşatılmıştır. Aleviliği olduğu gibi Sünniliği de etkilemiştir. Bu hususta Prof. Dr. Yusuf Ziya Yörükhan hocamızın şu sözlerini aktarmakta yarar görüyoruz:

“(...) Ülgen Ata yerine Ali (Hz. Ali (k.s.)) ikame edilmiştir. Ali, onun bütün evsafına haizdir. Ülgen Ata'nın oğulları ve yardımcıları da Ali'nin oğulları ve Oniki İmam temsil eder. Selman, Kanber gibi Ali'nin yardımcıları Ülgen Ata'nın muavinleri yerine kaim olmuştur. Gök tanrılardan olan Sarı Kızlar Alevilerde aynen bugüne kadar muhafaza edilmiştir... Umay Ana bugün dahi Umacı namıyla kullanılmaktadır... “Ay Dede, Gün Ana” kelimeleri d ebu nevidendir (...) Şamanlarda en ziyade cazip ve ehemmiyetli olan ve kamın göklere seyahati şeklinde icra olunan ayinin tam müşabihî, Alevilerdeki Cem Ayinidir... (ve benzeri)” (Yörükhan, Y.Z., 2005b).

Bütün bunlar içerisinde kadim köklerinden Bektaşilik'e doğru Hakikat Sırrı olarak bildirilen sır; ruhun ölümsüzlüğü, geldiği ana kaynağa döneceği ve bütün varlığın birliği anlamına gelen Vahdetül Vücut fikri üzerinedir.

Çok tanrılı dinlerde Ana Tanrıça olarak adlandırılan, Fuzuli Bayat hocamızın değişiyile Türklerde tanrıça inancı olmadığından “Mitolojik Ana” olarak adlandırılan Dişil yaratıcı ilkeyi tanımak ve saymak bu sırrın içindedir (Bayat, F., 2016). Bu nedenle YUNUS'un Sarı Çiçeği, en başta, ANNESİNİ KARA TOPRAK olarak açıklamıştır. Aslında Kara Toprak, Yunus'un da ANASIDIR.

Yunus nasıl ki bir can ise Sarı Çiçek de bir candır. Özde aralarında hiçbir fark yoktur. Yunus nasıl yaşamın ve ölümün sırrını çözmeye çalışıyorsa, Çiçek de aynı hal üzeredir... Ve Şiirin sonunda Çiçek Yunus'u bilir. Bunun anlamı Yunus da Çiçeği bilmiştir. Yunus, Çiçeğe bakarak kendini bilmiştir. Kendine bakarak Rabbini bilmiştir. Vahdetül Vücut'u yaşamıştır... Hal diliyle Çiçek ile konuşmuştur. Bu konuşmanın bir edebi sanat olmadığına, gerçekliğine

inanıyoruz. Yunus Yaratıcının Birliğinde (Vahdetül Vücut) çift olarak tecelliyi de görmüştür. Bu çiftlerden biri Gök Ata, diğeri Yer Ana Topraktır. Yunus onları da kutsal bilmektedir ve Animizmi ve Naturalizmi yaşamaktadır. Tıpkı aynı düşüncenin ürünü bir başka değerimiz, Âşık Veyselimiz gibi. Âşık Veysel KARA TOPRAK şiirinde toprağı alelade bir madde yığını olarak görmemektedir. Allah'ın (CC) Rahim ismi olarak onu ANNE bilmektedir. Onun canlı olduğunun ve canlılık verdiğinin bilincindedir. Âşık Veysel toprağı yar (sevgili) derken, toprağı özel mülkü, tarlası, bahçesi olarak düşünmemektedir. Bu sevgili, yaratılanın kendi özünün onda olduğunu bildiğı Yüce Yaratıcıya olan sevgisidir. Tasavvufta yaratıcı *Dost ve Sevgili* olarak nitelenir.

Âşık Veysel'in "Kara Toprak" şiiri ile Yunus Emre'nin "Sordum Sarı Çiçeğe" şiirleri aynı kökten beslenen düşüncelerin ürünleridir. Bitirirken, Kara Toprak şiirinin ilk dörtlüğünün sözlerini sunarak, bir gün sırta erip Sarı Çiçek'in sesini işitebilme ümidini taşıyoruz.

KARA TOPRAK

Dost dost diye nicesine sarıldım

Benim sâdık yârim kara topraktır

Beyhude dolandım boşa yoruldum

Benim sâdık yârim kara topraktır (Kara Toprak).

Kaynaklar:

1. Adı Güzel Kendi Güzel Muhammed. <http://www.cemalnur.org/contents/detail/adi-guzel-kendi-guzel-muhammed/626> (Erişim: 27.02.2017).
2. Bayat, F. (2016). Türk Mitolojik Sistemi-2. Ötüken Neşriyat.
3. Bayat, F. (2017). Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı. Ötüken Neşriyat, 5. Basım, İstanbul. ss. 25-26.
4. Bitkilerde Çiçeğin Yapısı, Tozlaşma, Döllenme, Tohum Ve Meyve Oluşumu. <http://www.biyolojidersnotlari.com/bitkilerde-cicegin-yapisi-tozlasma-dollenme-tohum-ve-meyve-olusumu.html> (Erişim: 27.02.2017).

5. Bitkilerin Bölümleri Nelerdir? Ne İşe Yararlar?
http://www.ebilge.com/7277/Bitkilerin_bolumleri_nelerdir_ne_ise_yararlar.html
(Erişim: 27.02.2017).
6. Can, Ş. Klasik Yunan Mitolojisi, 8. Baskı, İnkılap Kitapevi, İstanbul. ss. 5-6.
7. Dedebaba, B.N. (1999). Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik, 2. cilt, Ardıç Yayınları. ss. 247. Dedebaba, B.N. (2006). Bütün Yönleriyle Bektaşilik ve Alevilik, 7. Cilt, Ardıç Yayınları. ss. 297.
8. Enbiya Suresi, 30. Ayet.
<http://www.kuranmeali.com/ayetkarsilastirma.asp?sure=21&ayet=30> (Erişim: 27.02.2016).
9. Esmâ-ül Hüsnâ. <http://www.muhammed.gen.tr/allahc-c-in-99-ismi-esma-ul-husna-sir-ve-faziletleri-kac-kere-zikir-edilmeli/> (Erişim: 27.02.2017).
10. Gılgamış Destanı. <http://insanveevren.wordpress.com/2011/05/17/gilgamis-destani/> (Erişim: 27.02.2017).
11. Gültepe, N. (2014). Türk Mitolojisi (Yeni Araştırmalar Işığında). Ress Yayınları, 4. Baskı, İstanbul. ss: 67-75.
12. Hacı Bektaş Tasavvufunda Dört Kapı Kırk Makam.
<http://aregem.kulturturizm.gov.tr/TR,12031/haci-bektas-tasavvufunda-dort-kapi-kirk-makam.html> (Erişim: 27.02.2016).
13. Halevi, Z.B.S. (1974). Adam and the Kabbalistic Tree. Samuel Weiser, Inc. First Published, pp. 17-33. (Erişim: 04.11.2016).
14. Kantarcı, M.D. (2000). Toprak İlmi. İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Yayınları. İkinci Baskı, İstanbul. <http://www.dogankantarci.com/wp-content/uploads/2014/05/1.B%C3%B6l%C3%BCm-giri%C5%9F.pdf> (Erişim: 27.02.2017).
15. Kara Toprak. http://www.siir.gen.tr/siir/a/asik_veysel/kara_toprak.htm (Erişim: 28.02.2017).
16. Kişileştirme (Teşhis ve İntak) Sanatının Özellikleri Örnekleri.
<http://www.dilededebiyat.net/edebi-sanatlar/mecaza-dayali-edebi-sanatlar/teshis-ve-intak-kisilestirme-sanati> (Erişim: 27.02.2017).
17. Özden, H, (2014). Gönül Kardeşliği ve Yunus Emre. Doğu Kütüphanesi, 1. Baskı, İstanbul. ss. 25.
18. Tevrat, Yaratılış Kitabı. <https://incil.info/kitap/Yaratilis/1> (Erişim: 02.03.2017).

19. Yörükan, Y.Z. (2005a). Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri, Şamanizm. Ötüken Neşriyat, 6. Basım, İstanbul. ss. 13-14.
20. Yörükan, Y.Z. (2005b). Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri, Şamanizm. Ötüken Neşriyat, 6. Basım, İstanbul. ss.87-92.
21. Yunus Emre Köşesi. <http://www.eskisehirkutup.gov.tr/TR,131896/yunus-emre-kosesi.html> (Erişim: 27.02.2016).
22. Yunus Emre Tasavvuf. <http://www.yunusemre.net/tasavvuf> (Erişim: 27.02.2017).